

Habsburgowie wobec ortodoksji w kontekście duchowo-kulturalnym Kościoła unickiego w XVIII i XIX wieku

Dariusz Ciołka
dariuszciolka@gmail.com

SŁOWA KLUCZOWE: prawosławie, unia, Habsburgowie, józefinizm, reorientacja, edukacja

Po rozbiorach Rzeczypospolitej do Cesarstwa austriackiego weszły następujące unickie diecezje: lwowska, przemyska, część chełmskiej (bez miasta Chełma), część łuckiej i tzw. bełzka. Zmiany zachodzące w ciągu następnych lat spowodowały, że przy Austrii pozostała diecezja lwowska i przemyska¹. Po kasacie Skitu Maniawskiego (I VII 1785)², ostatniego prawosławnego ośrodka monastycznego, cała Ruś Galicyjska znalazła się w rękach unitów. Już w 1774 r. Cerkiew unicka w Austrii otrzymała nową nazwę: Cerkiew greckokatolicka. Władze konsekwentnie odsuwały ją od dawnych centrów administracyjnych i ściśle wiązały ze strukturami państwa austriackiego w zakresie stosunków z Rzymem, szkolnictwa (głównie duchownego), monasterów, przywilejów i majątków cerkiewnych, podziału administracyjnego Kościoła³. Kontakty unitów z papieżem miały się odbywać za pośrednictwem wiedeńskiej nuncjatury.

¹ W wyniku trzeciego rozbioru większa część diecezji chełmskiej znalazła się w zaborze rosyjskim. Po kongresie wiedeńskim (1815 r.) w całości została ona włączona do Królestwa Polskiego.

² Z rozkazu imperatora Józefa II (1741–1790).

³ Zob. W. Osadczy, *Kościół i cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863. Z dziejów porozumienia między obrządkiem greckokatolickim a łacińskim w Galicji Wschodniej*, Lublin 1999, s. 60.

Austrię drażnił przede wszystkim związek unitów z metropolią kijowską, aby ich oderwać od władz w granicach imperium rosyjskiego, pertraktowano z Rzymem utworzenie odrębnej galicyjskiej metropolii. Dzięki staraniom księdza Michała Harasewicza w 1808 r. papież Pius VII utworzył specjalnym dekretem metropolię halicką i mianował metropolitą biskupa Antoniego Angełłowicza⁴. Metropolita otrzymał wszystkie prawa metropolity kijowskiego na terytorium Galicji i Chełmszczyzny oraz tytuł metropolity halickiego, arcybiskupa lwowskiego i biskupa kamienieckiego.

Józefinizm wprowadził daleko idące zmiany w zarządzaniu diecezjami, i to na wszystkich szczeblach. Od władz państwowych uzależniono wybór i pozycję biskupa⁵, mimo upominania się bazylianów o zachowanie dawnego trybu mianowania wyższej hierarchii (tj. postulowano wybór kandydatów spośród mnichów bazyliańskich). Przy aprobachie biskupa Leona Szeptyckiego rząd austriacki obsadzał katedry biskupie białym duchowieństwem, prałatami i kanonikami wykształconymi w unickim seminarium duchownym⁶. Biskupi i proboszczowie jako osoby duchowne, lecz także funkcjonariusze państwowi zostali zobligowani do dbałości nie tylko o moralność parafian, ale również o ich dobre nastawienie do państwa – należało wpajać im kult cesarza i uczyć wierności wobec władzy. Postępowało przy tym ograniczanie sądownictwa kościelnego, m.in. sprawy małżeńskie oddano sądom świeckim⁷.

W związku ze zmianą przynależności terytorialnej dla galicyjskich bazylianów założono we Lwowie Protoihumenat oo. Bazylianów – nową, oddzielną prowincję⁸ pw. Chrystusa Zbawiciela (1772 r.). W roku 1782 mnisi utracili prawo do wszelkich kontaktów z przełożonymi poza granicami Au-

⁴ Z. Dobrzyński, *Prawosławni i Grekokatolicy w dawnej Polsce*, cz. II, Warszawa 1992, s. 76–77.

⁵ S. Nabywaniec, *Recepcja reform kościelnych cesarza Józefa II w grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, [w:] *Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, red. S. Stępień, Przemyśl 1996, s. 115.

⁶ *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980, s. 192.

⁷ J. Umiński, *Historia Kościoła*, t. 2, Opole 1960, s. 311.

⁸ Wobec utraty przez zakon jedności w 1780 r. doszło do jego podziału na cztery prowincje: litewską – św. Trójcy, białoruską – św. Mikołaja, polską lub ruską i galicyjską. O. Maciuk, *Źródła do dziejów eparchii przemyskiej w zasobie centralnego państwowego archiwum historycznego Ukrainy we Lwowie*, [w:] *Studia z dziejów grekokatolickiej...*, s. 294; П. Батюшков, *Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края*, Санкт-Петербург 1888, s. 214.

strii⁹. W wyniku kasat klasztorów na początku XIX w. w Galicji pozostało 16 bazyliańskich monasterów (z 50 w 1772 r.), a na Zakarpaciu 8 (z dawnych 14). Reforma dobromilska z 1882 r., przeprowadzona przez papieża Leona XIII, oddała austriackich bazylianów pod władzę odnowionego zakonu jezuitów, co wywołało wiele protestów i obaw¹⁰.

Podporządkowując państwu instytucje kościelne, władze Austrii zrównały prawa unitów z prawami Kościoła rzymskokatolickiego. Parafialni księża unicy otrzymali fundusze na utrzymanie. W nagłych potrzebach wypłacano im środki z kapitału pomocowego, diaków zwolniono z pańszczyzny. W 1816 r. dzięki zabiegom metropolity halickiego Michała Lewickiego (1774–1858)¹¹ greckokatolickim duchownym oraz ich rodzinom przyznano emerytury – dotychczas dostawali je tylko księża rzymskokatolicy¹². Mianowanie księży pozostawiono w rękach biskupów, nie patronów, właścicieli ziemskich, którzy decydowali o wyborze duchownych w Rosji¹³. Biskupi zasiedli w krajowym sejmie¹⁴, Spirydion Litwinowicz (1810–1869), arcybiskup lwowski i metropolita halicki, został nawet wicemarszałkiem galicyjskiego Sejmu Krajowego, był ponadto członkiem i wiceprezydentem austriackiej Rady Państwa¹⁵.

Unicy duchowni mogli zdobyć lepsze wykształcenie. Za rządów cesarzowej Marii Teresy przydzielono im 14 miejsc na Uniwersytecie Wiedeńskim (1774 r.), seminarzystom подарowano cerkiew św. Barbary w Wiedniu¹⁶. W 1783 r. Józef II otworzył unickie seminarium duchowne we Lwowie; dwa lata

⁹ I. Патрило, op. cit., s. 313.

¹⁰ Dr Teofil Okuniewski, narodowiec, mówił w sejmie: „[...] nawet najlepsi zaczynają wątpić w możliwość pokojowego rozwoju ludu ruskiego w Austrii. Ludzie, którzy nie są rusofilami wołają; jeśli istotnie mamy utonąć, chcemy już raczej utonąć w morzu rosyjskim, niż w kałuży polskiej”. *Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914)*, oprac. S. Kieniewicz, Wrocław 1952, s. 43.

¹¹ B. Łopuszański, *Lewicki Michał h. Rogala (1774–1858)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972, s. 233–234.

¹² Na fundusz emerytalny złożyły się środki z kasowanych przez Józefa II w 1781 r. klasztorów katolickich i unickich. Wypłacano z niego też renty sierotom i wdowom po duchownych oraz pensje proboszczom.

¹³ Andrew (Metiuk), metrop., *The Union with Rome is Not for Ukrainians*, Winnipeg 1984, s. 115.

¹⁴ W. Gastpar, *Historia Kościoła w Polsce*, Warszawa 1979, s. 206.

¹⁵ Zob. B. Łopuszański, *Spyridion Litwinowicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972, s. 493.

¹⁶ A. G. Welykyj, OSBM, *Dalle Cronache dell'Ucraina Cristiana. Letture storiche dalla Radio Vaticana*, vol. 7: *XVIII–XIX sec.*, Roma 1975, s. 117.

później (1785 r.) przeniesiono do niego (a także do różnych szkół publicznych) kleryków z zamykanych szkół monasterskich¹⁷.

W ramach polityki umacniania unii Habsburgowie kontynuowali znany jeszcze z Rzeczypospolitej proces reorientowania Cerkwi z tradycji grecko-bizantyjskiej na zachodnio-łacińską; pojawił się ponadto nurt folklorystyczny i narodowy – ukraiński. Do liturgii adaptowano łacińskie zwyczaje, wschodnie pieśni ustępowały miejsca zachodnim litaniam, upodabniając cerkwie do rzymskich kościołów. W miastach nabożeństwa odbywały się przy akompaniamencie organów, bębnów, trąb. Po wsiach śpiewano bez *Irmologionu*, na wymyślane melodie. Monstrancje i suplikacje stały się powszechnym zjawiskiem. W wyniku tych zmian Cerkiew unicka traciła swój duchowy charakter, wchłaniając w siebie zsekularyzowaną kulturę zachodnioeuropejską.

Inspirując się postanowieniami Synodu Zamojskiego (1720) Synod Lwowski z 1891 r. podjął dyskusję nad kolejnymi zmianami – wpisaniem do ruskiego kalendarza założyciela zakonu jezuitów Ignacego Loyoli oraz wprowadzeniem celibatu w unickim duchowieństwie, za celibatem opowiadał się polski kardynał Mieczysław Ledóchowski, legat papieski Agostino Ciasca, namiestnik Galicji Kazimierz Feliks Badeni oraz unicki arcybiskup metropolita halicki Sylwester Sembratowycz (1836–1898)¹⁸. Uczestnicy synodu wprowadzili też modyfikacje w formach obchodzenia świąt¹⁹.

Za czasów metropolity Litwinowicza (od 1864 r.) wśród unitów krzewiono poczucie ukraińskości. W 1868 r. we Lwowie na zjeździe narodowców utworzono towarzystwo Proświta, szerzące nacjonalną, ukraińską świadomość wśród społeczności wiejskiej oraz robotniczej, wydające szereg książek i czasopism w języku ukraińskim. Towarzystwo posiadało filie we wszystkich miastach i wsiach Galicji, wyszły z niego wszystkie towarzystwa naukowe, polityczne i ekonomiczne w Galicji. Ukraińską religijną i narodową tożsamość Galicji krzewili bazylianie, zakładając wydawnictwa i drukarnie, np. w Żółkwi²⁰.

¹⁷ І. Патрило, *Нарис історії Василян 1743–1839*, [w:] *Нарис історії Василянського чину Святого Йосафата*, Рим 1992, s. 314.

¹⁸ Działalność Sembratowycza nastawiona była również na kształtowanie narodowej świadomości ukraińskiej. O. Г. Аркуша, *Сембратович Сильвестр*, [w:] *Енциклопедія історії України*, у 10 т., т. 9, Прил.: С, редкол. В. А. Смолій (голова) та ін., Київ 2012, s. 521.

¹⁹ Zob. A. G. Welykyj, OSBM, *Dalle Cronache dell'Ucraina Cristiana. Letture storiche dalla Radio Vaticana*, vol. 8: *XIX sec.*, Roma 1976, s. 74–75.

²⁰ A. G. Welykyj, OSBM, op. cit., vol. 7, s. 125. H. Jackowski, *Bazylianie i reforma dobro-milska*, Kraków 1884.

Nowe tendencje, które przyniosła epoka Habsburgów, umocniły się po odejściu z urzędu metropolity halicko-lwowskiego Józefa Sembratowicza (1821–1900)²¹, wraz z którym skończyła się era metropolitów unickich sprzeciwiających się ukrainizacji i broniących ruskiego pochodzenia ludu galicyjskiego²². Po synodzie lwowskim 1891 r. opuszczano słowa „grecki”, „prawosławny”, eliminowano trziramienne krzyże z cerkwi, wprowadzano sukcesywnie zachodnie święta, ikony, obrzędy, pieśni. W tym czasie dobitniej niż w poprzednich stuleciach pierwiastek o zachodniej proveniencji przenikał do architektury i ikonografii, eliminując pierwiastek wschodni.

Nowo budowane obiekty cerkiewne powstawały na bazie ustaw będących wynikiem absolutystycznego ustroju państwa. W architekturze cerkiewnej pojawił się tzw. styl józefiński, wprowadzający urzędowe wzorniki do cerkwi, ustalające kubaturę, rzut, bryłę i wygląd zewnętrzny. W konsekwencji kształcenia malarzy w Wiedniu w drugiej połowie XVIII w. wzrósł wpływ religijnej sztuki wiedeńskiej. Jednym z jej prekursorów był malarz Łukasz Doliński. Wzory, na których malarze cerkiewni opierali się w swej twórczości, były coraz bardziej różnorodne: to tradycyjne ikony, wzorniki, grafika książkowa, reprodukcje, współczesne malarstwo, a nawet dewocyjny kicz.

W tym miejscu należy wspomnieć o malarskiej rodzinie Bogdańskich, która odegrała ważną rolę w historii małopolskiego malarstwa cerkiewnego. Przez blisko sto lat malarze z tego rodu pracowali w licznych cerkwiach Podkarpacia, zacierając różnice między ikoną a zachodnim obrazem kościelnym. Niewątpliwie obrazy Jana Bogdańskiego można porównywać z dziełami malarzy włoskich czy francuskich. Jednym z przykładów nowego typu malarstwa jest polichromia ścienna cerkwi w Czarnem²³.

Pod koniec XVIII w. w rezultacie reformy józefińskiej przebudowano wiele starych cerkwi i wzniesiono nowe. Przekształceniom poddane zostały również wnętrza niektórych świątyń. Ukłon w stronę dworu wiedeńskiego widoczny jest np. w inskrypcji ikonostasu cerkwi w Komańczy, gdzie na dowód wdzięczności za opiekę nad Cerkwią greckokatolicką upamiętniono cesarza

²¹ A. A. Zięba, *Józef Sembratowicz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 578; T. Śliwa, *Sembratowicz Józef / Sembratowych Josyf*, [w:] *Przemyski słownik biograficzny*, red. E. Grin Piszczek, T. Pudłocki, A. Siciak, Przemyśl 2016, s. 130–134.

²² Ф. Свистун, *op. cit.*, s. 90.

²³ D. Ciołka, *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok 2014, s. 239–240.

Franciszka I²⁴. Znaczący jest fakt, że wymieniono w niej również papieża, nad carskimi drzwiami umieszczono insygnia Kościoła rzymskiego, a treść banderoli trzymanej przez św. Piotra, odwołującej się do prymatu piotrowego, jasno określa odczuwaną przynależność grekokatolików do Kościoła rzymskiego²⁵. Powyższe czynniki miały niebagatelny wpływ na wykrystalizowanie się regionalnego budownictwa sakralnego w eparchii przemyskiej, jeszcze bardziej zbliżonego do architektury zachodniej.

Przynależność ziem Galicji do zaboru austriackiego odcisnęła się również na kształcie muzyki cerkiewnej. Twórczość muzyczna epoki baroku, otwarta na muzykę świecką, operę, muzykę instrumentalną, znalazła prestiżowe miejsce w Cerkwi grekokatolickiej²⁶. Prócz dominującej kultury włoskiej niemałe znaczenie miały tu także kultura francuska oraz klasyci wiedeńscy. Zachodni kompozytorzy nie znali wschodniej duchowości, dlatego komponowali utwory kładące większy nacisk na stronę muzyczną, zaś tak ważny w śpiewie wschodniego chrześcijaństwa tekst liturgiczny odsuwali na dalszy plan. Nowy styl cechował się pyszną, dekoratywną, głośną, wielogłosową fakturą z silnymi kontrastami, harmonicznym i polifonicznym śpiewem. Koncerty stanowiły jedną z najbardziej powszechnych form muzycznego wyrazu. Wyraziste efekty kolorystyczne, skłonność do wykorzystania dużych mas dźwiękowych i formy weneckiego koncertu chóralnego stały się z czasem nieodłączną częścią śpiewu wielogłosowego²⁷.

We Lwowie działała niemiecka placówka muzyczna, w której pracowali austriaccy kompozytorzy. Wspomniany wyżej metropolita Lewicki odnotowywał, że w katedrze pw. św. Jura we Lwowie podczas nabożeństw grała orkiestra²⁸, wykonywano mszę kompozycji kapelmistrza teatru lwowskiego, Czecha z pochodzenia, Wenzla Rolletschka²⁹, przy współudziale słynnej sopranistki Baroni³⁰. Przekonuje nas o tym spis najróżniejszych instrumentów znajdujących

²⁴ Pod ikoną św. Mikołaja czytamy: „ikonostas namalowany został Roku Bożego 1832 w czasie pontyfikatu Ojca Świętego Grzegorza XVI, za panowania cesarza Franciszka I rządzącego Galicją i Lodomerią”.

²⁵ J. Czajkowski, R. Grządziela, A. Szczepkowski, *Ikona karpacka*, Sanok 1998, s. 27–28.

²⁶ Ogromną rolę dla tej twórczości odegrało powstanie na Wawelu centrum muzyki kościelnej w 1545 r. tzw. Kapeli Rorantystów, do której należeli śpiewacy pochodzenia ruskiego.

²⁷ D. Ciołka, op. cit., s. 252.

²⁸ B. Kudryk, *Dzieje ukraińskiej muzyki w Galicji w latach 1829–1873*, Przemyśl 2001, s. 26.

²⁹ Ю. Желеховський, *Іоаннъ Снѣгурскій его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси*. Львовъ 1894, s. 143. Zob. też: *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина: Репринтне відтворення видання 1949 року, т. 3, Київ 1995, s. 868.

³⁰ Nie udało się zidentyfikować tej postaci.

się w pałacu metropolitów archikatedry św. Jura oraz nuty zapisane odrębnie dla każdego głosu i instrumentu. Muzykolodzy występowali niezachwianie w obronie śpiewu figuralnego. Z czasem śpiew ten wprowadzony został do seminarium lwowskiego. Na ożywienie chóru seminaryjnego we Lwowie wpłynęło przybycie kilkunastu byłych chórzystów Nankiego z Przemyśla³¹.

Ważną rolę w zbliżeniu śpiewu cerkiewnego do zachodniej muzyki odegrał przemyski unicki ośrodek muzyczny. Stał się on pomostem dla zachodnioeuropejskich innowacji z zakresu środków wyrazu, formy i struktury, które następnie przekazywał na wschodnie ziemie ukraińskie³². Jego rozkwit przypadł na pierwszą połowę XIX w. i był związany zarówno z formowaniem się muzyki grekokatolików, jak i z ukraińskim odrodzeniem narodowym w Galicji³³. Ośrodek ten zawdzięcza swe powstanie unickiemu biskupowi Iwanowi Śnigurskiemu (1784–1847), który w 1818 r. przybył z Wiednia do Przemyśla³⁴. Nowy biskup szybko zatroszczył się o odrodzenie religijnego życia w swojej diecezji. Od razu nawiązał kontakty w różnych kołach społecznych, łącznie z urzędami i dworem cesarskim, ożywił też działalność kapituły przemyskiej, ustanawiając na jej i katedry potrzeby fundusze. Współpracował z metropolitą i zawsze brał czynny udział w sprawach całej Galicji. W 1829 r. kupił od wdowy po Janie Gołębiowskim drukarnię w Przemyśle³⁵. Dbał o wykształcenie duchowieństwa, zakładając w tym celu w Przemyśle niepełne seminarium duchowne z kursem teologii, a także bibliotekę przy przemyskiej kapitule. W 1818 r. staraniem biskupa powstał instytut dla diaków i nauczycieli: Institutum cantorum et magistrorum scholae. Jego erekcja została jeszcze w tym samym roku zatwierdzona przez cesarza Franciszka I (1768–1835)³⁶. W 1843 r. cesarz Ferdynand I (1793–1875) mianował Śnigurskiego tajnym radcą cesarskiego dworu. Biskup zmarł w 1847 r. i został pochowany zgodnie ze swoim życzeniem na przemyskim cmentarzu. Wszystkie niemal jego inicjatywy, zwłaszcza na niwie kultury, przetrwały do upadku Austrii.

³¹ B. Kudryk, op. cit., s. 29.

³² J. Jasinowski, *Znaczenie eparchii przemyskiej w rozwoju ukraińskiej muzyki cerkiewnej*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, red. S. Stępień, Przemyśl 1994, s. 406.

³³ Polskie XIX-wieczne czasopisma publikowały wiele ukraińskich materiałów muzycznych, przyczyniając się do rozbudzenia narodowego Ukraińców. Szerzej: S. Stępień, *Wstęp*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. idem, Przemyśl 1990, s. 16.

³⁴ Szerzej: Ю. Желеховский, op. cit.

³⁵ Szerzej: S. Zabrowarny, *Dzieło biskupa Jana Śnigurskiego*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*..., s. 171.

³⁶ A. G. Welykyj, OSBM, op. cit., vol. 8, s. 107.

W pierwszym piętnastoleciu urzędowania przemyskiego biskupa jego prawą ręką i wykonawcą kulturowo-oświatowych inicjatyw był przemyski klirysz Jan (Iwan) Mohylnicki (1777–1831), opiekun szkół diecezji przemyskiej. Z błogosławieństwa Śnigurskiego Mohylnicki zainicjował powołanie pierwszego w Galicji ukraińskiego towarzystwa kulturalno-oświatowego: Societas Presbyterorum ritus graeco-catholici Galinciensi (Towarzystwo Galicyjskich Duchownych Grekokatolickich). Jego celem było szerzenie oświaty i kultury wśród wiernych. W 1821 r. Mohylnicki wystąpił w obronie języka cerkiewnosłowiańskiego w nabożeństwach i w administracji cerkiewnej; był też autorem pierwszej ukraińskiej gramatyki, opracowanej wedle najnowszych osiągnięć tego czasu, oraz czterech podręczników szkolnych³⁷. Pracę i inicjatywy Mohylnickiego kontynuowali pisarze i uczeni otaczający biskupa Śnigurskiego, preferujący język ukraiński w szkołach przemyskich.

Wielkim wydarzeniem było powstanie w 1828 r. przy katedrze grekokatolickiej chóru i szkoły chóralnej³⁸. Ich założeniem było przede wszystkim kultywowanie muzyki cerkiewnej oraz muzyki świeckiej. Pierwszym dyrygentem tego chóru został były chórzysta katedry łacińskiej, kolejnymi – Czech i wielu Niemców, którzy wykorzystywali w swej działalności cerkiewnej niemiecką, świecką literaturę chóralną³⁹. Śpiew cerkiewny, oparty na niemieckim chorale, za konieczność uznawał przestrzeganie prawidłowego, symetrycznego taktu, którego źródłem była miara wierszowa lub rytm taneczny. W melodiach pojawiły się ostro wyznaczona długość i periodyczny rytm, które zbliżały je do polskich kantów, psalmów o cechach europejskiej melodii lirycznej i tanecznej.

Zachwyt muzyką koncertową pozbawił jednak nabożeństwo jego modlitewnego i dydaktycznego znaczenia. Natomiast zróżnicowanie majorowe i minorowe gam oraz ich zmienność stały się jedną z najjaskrawszych cech ukraińskiej muzyki⁴⁰. Zamiłowanie do tonacji bemolowych, w szczególności c-moll, budzi wrażenie monotonii i melancholijnej nastrojowości. Tonacje minorowe wywołują także smutek i przygnębienie. Te charakterystyczne cechy zauważalne są dość często w melodiach ukraińskich pieśni kozackich, kantów

³⁷ S. Nabywaniec, *Duchowieństwo Grekokatolickiej diecezji przemyskiej w świetle schematyzmu z 1879 r.*, [w:] *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi*, red. W. Wierzbieniec, Rzeszów 2010, s. 151.

³⁸ Ф. Свистун, op. cit., s. 89.

³⁹ B. Kudryk, op. cit., s. 27–28.

⁴⁰ Ю. Ясиновський, *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолії 16–18 століть*, Львів 1996, s. 33.

oraz dum, wyrażających ukraińską XVIII-wieczną duchowość o tendencjach humanistycznych i przeniesionych na grunt cerkiewny.

Niemalży wpływ na kształt śpiewu cerkiewnego w Galicji miał Mychajło Werbycki (1815–1870)⁴¹, podopieczny biskupa Śnigurskiego, autor współczesnego hymnu Ukrainy. Na jego utwory wpłynął niemiecki styl Liedertafel, dlatego można w nich odnaleźć cechy niemieckiej pieśni chóralnej, m.in. prostotę środków wyrazu, łatwo uchwytną melodykę i harmonikę oraz nieskomplikowaną formę, dostosowującą się do treści sentymentalnej, ukraińskiej, patriotycznej⁴².

Szczególnie charakterystyczne dla przełomu XVIII i XIX w. jest wielokrotne powtarzanie krótkich fragmentów tekstów liturgicznych, prowadzące do przewagi melodii nad tekstem. Słowa nie przekazują dogmatów, lecz służą wyrażeniu efektu artystycznego. W przeciwieństwie do motywów muzyki świeckiej, melodia liturgiczna jest czysta i wolna od namiętności i stanowi środek mobilizujący do koncentracji uwagi i umysłu. Prawosławny śpiew tak jak ikona nie dąży do rozbudzania uczuć wiernych. Jego zadaniem nie jest wyzwalanie przeżyć, ale skierowanie człowieka na drogę przemiany, oczyszczenia woli, umysłu i serca od wszelkich namiętności i przemianowanie ich na duchowe, niebiańskie.

Tymczasem religijna polityka Habsburgów prowadziła do przemiany duchowego bogactwa Cerkwi wschodniej, formowanego od początków chrześcijaństwa, w kulturę świecką. Hezychazm – najwyższy przejaw religijności, fenomen ogólnowschodniej chrześcijańskiej duchowości i kultury, mający ogromny wpływ na rozwój teologii, życia monastycznego i duchowego, kształtujący ikonografię, architekturę, nabożeństwa i śpiew cerkiewny – został odrzucony. Od tego czasu w Kościele unickim coraz częściej zapomina się, że miarą człowieka i człowieczeństwa nie jest wyłącznie rozum, jego zdolności i osiągnięcia, lecz doskonałość i piękno duchowe, wewnętrzne zwycięstwo człowieka nad samym sobą. Prowadząc politykę latynizacyjną Kościoła unickiego, Habsbur-

⁴¹ Mychajło Werbycki urodził się w Jaworniku Ruskim lub Uluczu w rodzinie miejscowego proboszcza greckokatolickiego. Teorii śpiewu uczył się u dyrygenta chóru przemyskiego Alojzego Nankego. Jego pierwsze utwory na chór mieszany skomponowane zostały w czasie nauki w seminarium duchownym we Lwowie.

Вербицький Михайло Михайлович, [w:] *Митці України: Енциклопедичний довідник*, упоряд. М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; ред. А. В. Кудрицький, Київ 1992, s. 110; М. Загайкевич, *Вербицький Михайло Михайлович*, [w:] *Українська музична енциклопедія*, т. 1, Київ 2006, s. 322–325.

⁴² Ю. Ясиновський, op. cit., s. 52.

gowie pogłęбили proces rozrywania związku między poznaniem i wewnętrzną doskonałością ducha w tym Kościele.

Na zakończenie warto dodać, iż zawsze w Kościele łacińskim, także w granicach Cesarstwa Habsburgów, obecne było stronnictwo dążące do wchłonięcia unitów przez Rzym. Idea likwidacji unii szczególnej aktualności nabrała wraz z przybyciem do Galicji jezuitów z Rosji. Nie zdołano wprowadzić jej w życie w pełni, ale pewne sukcesy odnoszono – gdy mianowicie w 1820 r. członkowie Towarzystwa Jezusowego osiedlili się w Tarnopolu i Nowym Sączu, zdołali przekonać ok. 1000 grekokatolików do porzucenia unii na rzecz Kościoła rzymskokatolickiego (1830 r.)⁴³.

BIBLIOGRAFIA

- Andrew (Metiuk), *The Union with Rome is Not for Ukrainians*, Winnipeg 1984.
- Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 966–1945*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1980.
- Ciołka D., *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok 2014.
- Czajkowski J., Grządziela R., Szczepkowski A., *Ikona karpacka*, Sanok 1998.
- Dobrzyński Z., *Prawosławni i Grekokatolicy w dawnej Polsce*, cz. II, Warszawa 1992.
- Galicja w dobie autonomicznej (1850–1914)*, oprac. S. Kieniewicz, Wrocław 1952.
- Gastpary W., *Historia Kościoła w Polsce*, Warszawa 1979.
- Jackowski H., *Bazylianie i reforma dobromilska*, Kraków 1884.
- Jasinowski J., *Znaczenie eparchii przemyskiej w rozwoju ukraińskiej muzyki cerkiewnej*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu kulturowym i etnicznym*, red. S. Stępień, Przemyśl 1994.
- Kudryk B., *Dzieje ukraińskiej muzyki w Galicji w latach 1829–1873*, Przemyśl 2001.
- Maciuk O., *Źródła do dziejów eparchii przemyskiej w zasobie centralnego państwowego archiwum historycznego Ukrainy we Lwowie*, [w:] *Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, red. S. Stępień, Przemyśl 1996.
- Nabywaniec S., *Duchowieństwo Grekokatolickiej diecezji przemyskiej w świetle schematyzmu z 1879 r.*, [w:] *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi*, red. W. Wierzbieniec, Rzeszów 2010.
- Nabywaniec S., *Recepcja reform kościelnych cesarza Józefa II w grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, [w:] *Studia z dziejów grekokatolickiej diecezji przemyskiej*, red. S. Stępień, Przemyśl 1996.
- Osadczy W., *Kościół i cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863. Z dziejów porozumienia między obrządkiem grekokatolickim a łacińskim w Galicji Wschodniej*, Lublin 1999.
- Polski słownik biograficzny*, t. 17, Wrocław 1972; t. 36, Warszawa–Kraków 1995–1996.

⁴³ Ф. Свистун, *Прикарпатская Русь под владением Австрии*, Trumbull 1970, s. 83.

- Przemyski słownik biograficzny*, red. E. Grin Piszczek, T. Pudłocki, A. Siciak, Przemyśl 2016.
- Stępień S., *Wstęp*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. S. Stępień, Przemyśl 1990.
- Umiński J., *Historia Kościoła*, t. 2, Opole 1960.
- Welykyj A. G. OSBM, *Dalle Cronache dell'Ucraina Cristiana. Letture storiche dalla Radio Vaticana*, vol. 7: *XVIII–XIX sec.*, Roma 1975; vol. 8: *XIX sec.*, Roma 1976.
- Zabrowarny S., *Dzieło biskupa Jana Śnigurskiego*, [w:] *Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*, red. S. Stępień, Przemyśl 1990.
- Батюшков П., *Волинъ. Историческіе судьбы Юго-Западнаго края*, Санкт-Петербург 1888.
- Енциклопедія історії України*, у 10 т., т. 9, Прил.: С, редкол. В. А. Смолій (голова) та ін., Київ 2012.
- Енциклопедія українознавства*. Загальна частина: Репринтне відтворення видання 1949 року, т. 3, Київ 1995.
- Желеховский Ю., *Іоаннъ Снѣгурскій его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси*. Львовъ 1894.
- Митці України: Енциклопедичний довідник*, упоряд. М. Г. Лабінський, В. С. Мурза; ред. А. В. Кудрицький, Київ 1992.
- Патрило І., *Нарис історії Василіан 1743–1839*, [w:] *Нарис історії Василіанського чину Святого Йосафата*, Рим 1992.
- Свистун Ф., *Прикарпатская Русь под владением Австрии*, Trumbull 1970.
- Українська музична енциклопедія*, т. 1, Київ 2006.
- Ясиновський Ю., *Українські та білоруські нотолінійні Ірмолії 16–18 століть*, Львів 1996.

Habsburgs Against Orthodoxy in the Spiritual and Cultural Context of the Uniate Church in the 18th and 19th Centuries

Dariusz Ciołka

The Habsburgs supported the policy of strengthening the union, developing spiritual education on the background. With the first partition of Poland in 1772, as a result of which Galicia is attached to the Austrian Empire. The process of reorientation in Uniate Lvov and Przemyśl dioceses from the Greek-Byzantine tradition to West Latin in the folkloric national-Ukrainian current is proceeding. The reforms of the Emperor Joseph II (1780–1790) consisted in ruthless subordination of state power to virtually all areas of religious life. After the cassation of the maniamist emperor in 1786 entire Galician Russia was in the hands of the Uniates. Intellectual education of the clergy in accordance with the Josephine policy aimed to include it in the structure of the state mechanism. In 1818; a law was passed permitting, without Rome's approval, conversion to the Latin rite. For fear of conversion of the Uniates to

Orthodoxy, Emperor Franz Joseph I supported Latin aspirations and stated clearly: „I would be happy if entire Galicia became Roman Catholic”. The Vatican and the Viennese government saw that the clergymen were inclined to accept the influence of St. Petersburg and Orthodoxy, and? supported by? the nationalistic Ukrainian aspirations. French rationalism and Austrian Josephinism strived to form a state church in the Austrian Empire. These trends became some kind of a reference to the Church; as well as to norms between the state and the Church. The spiritual wealth of the Orthodox Church, reaching to the very sources of Christianity, were rejected.

Отношение Габсбургов к православию в духовно-культурном контексте униатской Церкви в XVIII–XIX вв.

Дариуш Цёлка

Габсбурги поддерживали политику укрепления унии, отодвигая духовное образование на задний план. В результате первого раздела Польши в 1772 г. Малопольша-Галиция вошла в состав Австрийской империи, и с тех пор имеет место процесс реориентации в Львовской и Перемышльской униатских епархиях имел место процесс переориентации с греческой, византийской традиции на западную – латинскую традицию в фольклорном и национально-украинском направлении. Реформы императора Иосифа II (1780–1790) сводились к безусловному подчинению всех областей религиозной жизни государственной власти. После ликвидации императором Манявского скита в 1786 г. вся Галицкая Русь оказалась в руках униатов. Интеллектуальное обучение духовенства, согласно политике иосифизма, имело целью включить его в структуры государственного механизма. В 1818 г. был введен закон, разрешающий переход на латинский обряд без одобрения Рима. Боясь возвращения униатов к православию, император Франциск Иосиф поддерживал латинские стремления: „я был бы счастлив, если бы вся Галиция стала римо-католической”. Ватикан и венское правительство, видя священников и народ, направлявшихся в сторону Петербурга и желавших вернуться в православие, поддержал националистическое украинское направление. Французский рационализм и австрийский иосифизм, стремившийся в Австрийской империи образовать государственную Церковь, становится формой отношения к Церкви. Духовное богатство православия, прочно связанное с источниками раннего христианства, было отброшено и модернизовано в соответствии с западноевропейской моделью.